

**ԵՎՐԱՄԻՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ ԵՎ ՌԴ
ՀԱԿԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ**

Կովկասյան տարածաշրջանը պատմական տարբեր ժամանակաշրջաններում գտնվել է աշխարհաքաղաքական տարբեր ուժերի շահերի բախման կիզակետում: Հարավային Կովկասի տարածաշրջանը, որպես Եվրոպան և Մերձավոր Արևելքը Կենտրոնական Ասիային կապող բնական միջանցք, պայմանավորված աշխարհագրական դիրքով, բնական հարստություններով, ինչպես նաև տարանցիկ գոտի լինելու հանգամանքով, գերտերությունների համար մշտապես ունեցել է կարևոր ռազմավարական նշանակություն: Այս համատեքստում միանգամայն հիմնավորված է հնչում հետազոտող Ա. Մարինչենկոյի պնդումն առ այն, որ ով վերահսկում է Անդրկովկասը, վերահսկում է նաև Կասպից ծովը, ելքերը դեպի Միջին Ասիա և Մերձավոր Արևելք¹:

ԽՍՀՄ փլուզումից, «սառը պատերազմի» ավարտից և Հարավային Կովկասի երեք պետությունների անկախության հռչակումից ի վեր տարածաշրջանում ձևավորվել է բոլորովին նոր աշխարհաքաղաքական իրավիճակ, որտեղ ազդեցության համար մրցակցում են որոշ գերտերություններ, ուժային կենտրոններ, ինչի համար պարարտ հող են նաև սկիզբ առած միջէթնիկական հակամարտությունները:

**ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍԸ ԵՎ ԳԼՈՐԱՆ ՈՒԺԱՅԻՆ
ԿԵՆՏՐՈՆՆԵՐԸ. ՀԱՄԱՌՈՏ ԱԿՆԱՐԿ**

Ինչպես նշում է Վ. Կուլագինը, «Միջազգային անվտանգության գլոբալ խնդիրներն աստիճանաբար առավել շատ են արտացոլվում տարածաշրջանային անվտանգության համակար-

¹ А. В. Маринченко, Геополитика: Учеб. пособие.— М., ИНФРА—М, 2009, с. 161–162.

գերում: Սակայն տարբեր տարածաշրջաններում նրանք միանման չեն դրսևորվում: Տարածաշրջանային գործընթացների վրա ազդեցություն է ունենում առաջատար տերությունների՝ դրսից պրոյեկտվող քաղաքականությունը: Սակայն, այս կամ այն տարածաշրջանում հատուկ նշանակություն ունեն յուրահատուկ տեղային բնույթի խնդիրները, որոնք գլխավորապես կամ բացառապես բնորոշ են կոնկրետ տարածաշրջանի»²:

Մեր տարածաշրջանում աշխարհաքաղաքական ներկա իրավիճակը վերլուծելիս անհրաժեշտ է հաշվի առնել, որ այն առանցքային տեղ է գրավում Եվրասիայում, ինչն էլ բացատրում է այստեղ բազմաթիվ ուժային կենտրոնների ակտիվությունը և ուղղակիորեն անդրադառնում տարածաշրջանում քաղաքական դերակատարների միջև հակոտնյա կամ բարեկամական հարաբերությունների ձևավորման վրա³:

Հարկ է նշել, որ հարավկովկասյան երեք հանրապետությունները՝ Հայաստան, Վրաստան, Ադրբեջան, անվտանգության առումով որդեգրել են տրամագծորեն տարբեր քաղաքականություն և ունեն տարբեր մոտեցումներ՝ ռազմական դաշինքներին, քաղաքական, տնտեսական միություններին անդամագրվելու և վերջիններիս հետ համագործակցության ձևաչափերի վերաբերյալ:

Որպես Խորհրդային Միության ժառանգորդ՝ Ռուսաստանի Դաշնությունն ավանդաբար լայնորեն ներգրավված է Հարավային Կովկասում, և թեպետ տարածաշրջանում անսահմանափակ ազդեցություն չունի, սակայն զգալի լծակների է հիմնավորապես տիրապետում⁴:

Ակնհայտ է նաև, որ ԽՍՀՄ փլուզմանը հաջորդած ժամանակահատվածում ՌԴ ազդեցության թուլացմանը զուգընթաց Հարավային Կովկասում առաջացած ռազմաքաղաքական ազդեցության վակուումը փորձեցին լրացնել ԱՄՆ-ն, Եվրոպայի մի շարք պետություններ, ինչպես նաև տարածաշրջանային տերությունները՝ Թուրքիան և Իրանը: Չնայած դրան՝ Հարավային Կովկասի աշխարհաքաղաքական քարտեզի վրա կարելի է առանձնացնել երկու առանցքային դերակատարներ, որոնց շահերի և վարած

² В. М. Кулагин, Современная международная безопасность. Учеб. пособие, М, 2012, с. 93.

³ Վ. Աթոյան, Հարավային Կովկասի անվտանգության հարցերի շուրջ, Բանբեր ՀՊՏՀ, Երևան, N 4 (32), 2013, էջ 138:

⁴ Maria Raquel Freire, Security in the South Caucasus: the EU, NATO and Russia, The Norwegian Peacebuilding Resource Centre, Feb/2013, pp. 2–3.

քաղաքականության հարաբերակցությունն էլ պայմանավորում է տարածաշրջանային գործընթացների տրամաբանությունը: Այդ դերակատարներն են ՌԴ-ն և ԱՄՆ-ն՝ որպես գլոբալ ուժային կենտրոններ:

Իհարկե, վերոնշյալ երկու գերտերություն-ուժային կենտրոններին կարելի է որոշ վերապահումներով ավելացնել նաև ԵՄ-ն, սակայն վերջինիս վերաբերյալ՝ որպես միասնականորեն հանդես եկող դասական ուժային կենտրոն, այսօր դեռևս վաղ է խոսել: Այս համատեքստում հատկանշական է մեջբերել ՀՀ պաշտպանության նախարար Ս. Օհանյանի դիտարկումը. «Ինչ վերաբերում է Եվրամիությանը, ապա կարծում եմ՝ այն առաջիկայում ո՛չ տնտեսական և ո՛չ էլ ռազմական տեսանկյունից չի ամրապնդվի այնքան, որպեսզի կարողանա հանդես գալ որպես 4-րդ ուժային կենտրոն (ԱՄՆ-ի, ՌԴ-ի և Չինաստանի հետ մեկտեղ — հեղ.): Համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամը երևան հանեց Եվրամիության հյուսիսի և հարավի միջև տնտեսական կարողությունների և կառավարչական մեխանիզմների միջև անհամապատասխանությունը: Միևնույն ժամանակ Եվրամիության ռազմական ամրապնդումն ինքնին հակասում է ՆԱՏՕ-ի գոյության գաղափարին և հետևապես՝ արժանանում ԱՄՆ թաքնված դիմադրությանը: Այս համատեքստում Եվրամիությունը որպես միասնական ուժային կենտրոն դիտարկելու փոխարեն մենք նրա անդամ երկրներին՝ Գերմանիա, Ֆրանսիա, Մեծ Բրիտանիա և Իտալիա, դիտարկում ենք որպես 2-րդ դասի գերտերություններ»⁵:

Համաձայնելով վերոնշյալ տեսակետի հետ՝ տեղին ենք համարում հիշատակել նաև ամերիկացի հայտնի քաղաքագետ Ռոբերտ Քյոհանի (Robert Owen Keohane) դիտարկումը, ըստ որի՝ գերտերությունն այն պետությունն է, որի առաջնորդները համարում են, որ այն միայնակ կարող է իրագործել լայն, հնարավոր է նաև՝ վճռական ազդեցություն միջազգային համակարգի վրա⁶: Ուստի կարծում ենք, որ ԵՄ-ն, գոնե կարճաժամկետ հեռանկարում, չի կարող հանդես գալ որպես գլոբալ ռազմաքաղաքական ուժային կենտրոն:

Հարավային Կովկասում հատկապես զգալի է ՌԴ ազդեցությունը, քանի որ նրա կողմից այդ տարածքները դիտարկվում է

⁵ Ս. Օհանյան, Միջազգային և տարածաշրջանային ռազմաքաղաքական իրավիճակը, 21-րդ ԴԱԲ, թիվ 1 (53), 2014, էջ 11-12:

⁶ R. O. Keohane, Lilliputians; Dilemmas: Small States in International Politics, International Organization, 23 (2), 1969, p. 296.

որպես իր ազդեցության պատմական գոտի⁷: Հարկ է նշել, որ 2000 թ. սկսած՝ ՌԴ-ն նորից ամրապնդում է իր դիրքերը: Իսկ վերջին տարիներին ՌԴ քաղաքականությունը դառնում է ավելի նպատակաուղղված՝ ձգտելով տարածաշրջանի բոլոր պետությունները կապել իր հետ և բացառել մյուս արտաքին ուժերի ներկայությունը⁸:

Համառոտ անդրադառնալով տարածաշրջանում ԱՄՆ շահերին՝ պետք է նշել, որ Անդրկովկասը նրա կողմից դիտարկվում է որպես «աշխարհագրական հենակետ», որը միացնում է Եվրոպան և Մերձավոր Արևելքը Կենտրոնական Ասիայի և Աֆղանստանի հետ⁹:

Գաղտնիք չէ նաև, որ ԱՄՆ-ի կողմից տարածաշրջանի նշանակությունը մեծապես կարևորվում է՝ պայմանավորված Իրանի Իսլամական Հանրապետության հետ ունեցած աշխարհագրական սահմանով: Միաժամանակ, ըստ ԱՄՆ ռազմավարական և միջազգային հետազոտությունների կենտրոնի (CSIS) փորձագետների, ԱՄՆ-ն որոշ հարցերում որպես տարածաշրջանում իր շահերի առաջնության միջնորդ Թուրքիային է դիտարկում¹⁰:

ԵՄ ՇԱՀԵՐՆ ՈՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ

Դեռևս 1993 թ. Մասսատրիխտի պայմանագրով հաստատվեց ԵՄ միասնական արտաքին քաղաքականությունը՝ որպես անդամ պետությունների միջև համագործակցության 3 հիմնական ոլորտներից մեկը: Այդ պայմանագիրը ներմուծեց ԵՄ եռասյուն համակարգը, որի երկրորդ սյունն էլ ստացավ «Ընդհանուր արտաքին և անվտանգության քաղաքականություն» անվանումը (CSDP):

⁷ Dov Lynch, The Security Dimension of the European Neighbourhood, The International Spectator, 1/2005, p. 38, տե՛ս <http://www.iai.it/pdf/articles/lynch.pdf>

⁸ Դ. Հովհաննիսյան, Հարավային Կովկասի ինտեգրման հեռանկարների շուրջ, (22.03.2007), http://www.noravank.am/arm/articles/detail.php?ELEMENT_ID=811

⁹ Г. Тищенко, Военно–политическая обстановка в Кавказском регионе, (01/11/13), տե՛ս <http://www.riss.ru/analitika/2276–voenno–politicheskaya–obstanovka–v–kavkazskom–regione#.UwrlmmKSxZg>

¹⁰ Anthony H. Cordesman, Bryan Gold, Robert Shelala, Michael Gibbs, US and Iranian strategic competition. Turkey and the South Caucasus, Second Edition, Center for Strategic and International Studies, Feb. 6, 2013, p. 57, տե՛ս https://csis.org/files/publication/130612_turk_casp_chap9.pdf

Հարավային Կովկասի երկրների անկախացումից ի վեր Արևմուտքը մի շարք առանցքային ուղղություններով սկսեց տարածաշրջանում գործունեություն ծավալել.

- աջակցություն ժողովրդավարացմանը և քաղաքական բարեփոխումներին,
- օգնություն սեփականաշնորհմանն ու շուկայական տնտեսության անցման գործում,
- անվտանգության ապահովման և ահաբեկչության դեմ պայքար,
- տարածաշրջանում առկա հակամարտությունների հանգուցալուծում¹¹:

Վերջին տարիներին տարածաշրջանում աշխարհաքաղաքական իրավիճակը բնութագրվում է ԵՄ դերի աստիճանական մեծացմամբ: Վերջինս դարձել է տարածաշրջանում կարևոր խաղացողներից մեկը: 2008 թ. օգոստոսի ռուս-վրացական հակամարտությունն անկասկած չըջադարձային էր Հարավային Կովկասում ԵՄ դերի վերագնահատման և տարածաշրջանում ազդեցության ընդլայնման համար ստեղծված աննախադեպ հնարավորության տեսանկյունից:

Մյուս կողմից՝ Հարավային Կովկասի շուրջ ծավալվող գործընթացները աչքի են ընկնում աննախադեպ շարժընթացով: Ինչպես նշում է քաղաքագիտության դոկտոր Հ. Քոթանջյանը. ««Արաբական գարնան» դժվար կանխատեսելի զարգացումը, Իրանի միջուկային ծրագրի շուրջ միջազգային լարվածության աճը, իսլամական աշխարհի նկատմամբ Թուրքիայի «նոր-օսմանականության» արտաքին քաղաքականության կերպափոխումը, Կենտրոնական Ասիայում անվտանգային դինամիկայի զարգացման հեռանկարների բարդացումը՝ կապված Աֆղանստանից դաշնադրային զորքերի նախատեսվող դուրսբերման հետ, ինչպես նաև Եվրոպական Միության աշխարհառազմավարական տարածքում համակարգային ճգնաժամի խորացումը այն հիմնական արտաքին գործոններն են, որոնք ազդում են Հարավային Կովկասում անվտանգային միջավայրի փոփոխությունների դինամիկայի վրա»¹²:

¹¹ Р. Гирагосян, Запад и Южный Кавказ в 2010 г., КАВКАЗ–2010. Ежегодник Института Кавказа, Ред. А. Искандарян, Ер., Институт Кавказа, 2012, с. 156.

¹² Հ. Քոթանջյան, Զ. Մարշալի անվան կենտրոնի շրջանավարտների հայկական Ասոցիացիայի, Եվրոպական անվտանգության ուսումնասիրման կենտրոնի և ՀՀ-ում ԱՄՆ դեսպանատան կողմից համատեղ կազմակերպված «Հարավային Կովկաս՝ նոր մարտահրավերներ» թեմայով սեմինարի զեկույց, Երևան, 02/02/2012, էջ 2, տես http://www.mil.am/files/Final%20Marshall%20Center%20Conference_ARM.pdf

Հատկանշական է սակայն, որ ԵՄ-ն ընդհանուր առմամբ տարածաշրջանի երկրների և առկա խնդիրների ու հակամարտությունների հանգուցալուծման նկատմամբ համապարփակ մոտեցում դեռևս չի կարողանում մշակել: Մյուս կողմից՝ ԵՄ-ն քաղաքականության հարաբերականորեն նոր և յուրահատուկ սուբյեկտ է: Այս համատեքստում կարևոր է նշել, որ, որոշ փորձագետների կարծիքով, ԵՄ-ն որպես առանձին ուժային կենտրոն չի հանդես գալիս, և Հարավային Կովկասի նկատմամբ եվրոպական և հյուսիսատլանտյան քաղաքական ծրագրերն իրարից շատ չեն տարբերվում:

Ընդհանրապես շատերն են խոսում միասնական Արևմուտքի անվտանգության քաղաքականության մասին՝ նկատի ունենալով բազմաթիվ գլոբալ հարցերում ԱՄՆ-ի և ԵՄ-ի ու նրա առաջատար երկրների շահերի ընդհանրությունը: Սակայն ռազմավարական ընդհանրությունների համապատկերում վերջին տարիներին ակնհայտ են դարձել նաև նրանց մարտավարական տարածայնությունները (գլոբալ բնապահպանական խնդիրներ, Բալկանյան և Իրաքյան ճգնաժամեր, ՆԱՏՕ-ին Ուկրաինայի և Վրաստանի, ինչպես նաև ԵՄ-ին Թուրքիայի անդամակցությունը, ՌԴ-ի հանդեպ քաղաքականությունը և այլն): Դրանք պայմանավորված են մի շարք հանգամանքներով: Այսպես, ԱՄՆ-ն նախընտրում է գործել գլոբալ մասշտաբով և միակողմանի, ԵՄ-ն՝ տարածաշրջանային և միջազգային կազմակերպությունների միջոցով, ԱՄՆ-ն միջազգային հակասությունները հաճախակի նախընտրում է լուծել ուժային մեթոդներով, մինչդեռ ԵՄ-ն՝ նախապատվությունը տալիս է «փափուկ ուժին», ԱՄՆ-ի անվտանգության քաղաքականության մեջ ՆԱՏՕ-ն մնում է միակ նախապատվելի ռազմաքաղաքական կառույցը, մինչդեռ ԵՄ-ն՝ փորձում է եվրոպական թատերաբեմում և մերձակա տարածաշրջաններում ամրապնդել նաև ընդհանուր անվտանգության և պաշտպանության քաղաքականության մեխանիզմները¹³: Չնայած այս ամենին՝ չի կարելի բացառել այն վարկածը, որ սա ընդամենը Արևմուտքի կողմից դերերի բաժանում է և տարբեր ուղղություններով ընթացող, սակայն՝ միասնական քաղաքականություն:

Փաստ է նաև, որ ԵՄ ընդլայնման վերջին գործընթացներից հետո Հարավային Կովկասի տարածաշրջանը դարձավ ԵՄ անմիջական հարևան: Հաշվի առնելով տարածաշրջանի անկայու-

¹³ Ն. Գալստյան, Ա. Սարգսյան, Ա. Հակոբյան, Լ. Հակոբյան, Եվրոպական միության արտաքին և անվտանգության քաղաքականությունը Հարավային Կովկասում, Միջմասնագիտ. հետազոտ., Երևան, 2009, էջ 82:

նությունը և էքսկալացիոն ներուժով օժտված հակամարտությունների առկայությունը՝ ԵՄ արտաքին սահմանների անվտանգության ապահովման համար նոր մեխանիզմներ մշակելու անհրաժեշտություն է առաջացել:

Ներկա գործընթացների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ ներկայումս ԵՄ հետաքրքրությունը Հարավային Կովկասի հանդեպ պայմանավորված է մի շարք գործոններով.

1. Տարածաշրջանի նկատմամբ վերահսկողությունը թույլ կտա ազդեցություն ունենալ ոչ միայն հարավկովկասյան երկրների վրա, այլ նաև քաղաքական ազդեցությունը տարածել Մերձավոր Արևելքի տարածաշրջանի ուղղությամբ:

2. ԵՄ-ը շահագրգռված է տարածաշրջանում ՌԴ ազդեցության թուլացմամբ, ինչը վերջինիս վրա ազդելու լրացուցիչ լծակ է՝ ԵՄ շահերից բխող քաղաքականություն պարտադրելու համար:

3. Թուրքիայի և Իրանի աշխարհագրական հարևանությունը տարածաշրջանին, ինչը նաև պայմանավորված է առաջինի՝ ԵՄ անդամ դառնալու ցանկությամբ, երկրորդի՝ ԵՄ-ին անհանգստացնող միջուկային ծրագրով:

4. Լրջագույն խնդիր է նաև ԵՄ ներքին շուկայի և ածխաջրածնային ռեսուրսների մատակարարման բազմազանեցման հարցը: Այստեղ պետք է նշել, որ ԵՄ էներգետիկ անվտանգության ապահովման հարցը բավականին մտահոգիչ է, քանի որ ԵՄ ներմուծվող գազի շուրջ 34 տոկոսը մատակարարվում է ՌԴ-ից¹⁴, որի 80 տոկոսը՝ Ուկրաինայի տարանցիկ գազամուղով, ինչն առավել խոցելի է դարձնում ԵՄ էներգետիկ անվտանգությունը, հատկապես Ուկրաինայի և Ղրիմի շուրջ ներկայումս ծավալվող ներքաղաքական և աշխարհաքաղաքական գործընթացների համատեքստում: Այս տեսանկյունից Հարավային Կովկասը դիտարկվում է որպես Կասպյան ավազանի ռեսուրսների վրա վերահսկողություն սահմանելու և ՌԴ տարածքը շրջանցող՝ Կասպյան ավազանի և Կենտրոնական Ասիայի ածխաջրածնային պաշարների տարանցման ուղի:

5. Հարավային Կովկասը դիտարկվում է նաև որպես զենքի և թմրանյութերի հնարավոր տարանցման ուղի: Այս համատեքստում հիշատակման է արժանի ս. թ. հունվարի 18-ին ՀՀ ԱԱԾ տպավորիչ հաջողությունը, երբ վերջինիս կողմից ձեռնարկված օպերատիվ-որոնողական աշխատանքների արդյունքում ձերբա-

¹⁴ Stn Market Observatory for Energy. KEY FIGURES, June/2011, p. 7, http://ec.europa.eu/energy/observatory/countries/doc/key_figures.pdf

կալվել էր Թուրքիայի քաղաքացի, ով մաքսանենգության ճանապարհով Հայաստանի և Վրաստանի տարածքով դեպի Թուրքիա առանձնապես խոշոր չափերով՝ 927 կգ, հերոինի մաքսանենգության փորձ էր իրականացրել¹⁵:

6. ԵՄ ընդլայնումից հետո նրա սահմանները մոտեցել են Հարավային Կովկասին, ուստի ԵՄ գլխավոր հետաքրքրություններից մեկն էլ հարևան երկրներում քաղաքական և տնտեսական կայունության ապահովումն է:

Վերոնշյալ չորրորդ դրույթի հետ կապված՝ կարելի է նշել, որ եթե 2006 թ. և 2009 թ. ռուս-ուկրաինական «գազային ճգնաժամից» հետո էներգամատակարարման աղբյուրների և ուղիների բազմազանեցման ուղղությամբ ԵՄ ջանքերի ակտիվացումը մի շարք հեղինակներ համարում են ԵՄ արտաքին և անվտանգության քաղաքականությունում հարավկովկասյան տարածաշրջանի դերի և նշանակության աճի հիմնագործոն, ապա նույն այդ ուղեգծի բաղկացուցիչ ԵՄ տարածաշրջանային քաղաքականության հիմնադրույթներից (հռչակված սկզբունքներից) շեղվող երկկողմ էներգետիկ գործակցության զարգացումն Ադրբեյջանի հետ կարելի է դիտել որպես ԵՄ տարածաշրջանային քաղաքականության փոխակերպման՝ էներգետիկ շահի վրա հիմնված «ադրբեյջանակենտրոն» քաղաքականության ձևավորման գործոն¹⁶:

Հարավային Կովկասում ԵՄ հետաքրքրությունների իրացման հիմնական մեխանիզմներից պետք է առանձնացնել տեխնիկական օժանդակության՝ ԵՄ ՏԱՍԻՍ ծրագիրը, որը երկու այլ տարածաշրջանային ծրագրերի հետ համատեղ (ԻՆՕԳԵՅԹ և ՏՐԱՍԵԿԱ) կարելի է դիտարկել որպես ԵՄ-ի հարավկովկասյան քաղաքականության ուղղությամբ իրականացված առավել նշանակալի գործիք: Չնայած որոշակի օբյեկտիվ թերություններին, որոնք 2006 թ. հանգեցրեցին նշված ծրագրի փակմանը՝ ՏԱՍԻՍ ծրագիրը Հարավային Կովկասում ԵՄ-ին սեփական դերակատարումը մեծացնելու հնարավորություն տվեց:

Փոխհարաբերությունների հետագա զարգացման տրամաբանությունը հանգեցրեց ԵՄ-ի և Հարավային Կովկասի երկրների հետ գործընկերության և համագործակցության երկկողմ համաձայնագրերի կնքման, որոնք շարունակություն գտան Եվրոպա-

¹⁵ Տե՛ս ԱԱԾ պաշտոնական կայք, (20.01.2014), <http://nss.am/index.php/am/news/248-20012014>

¹⁶ Ա. Թերզյան, Հարավային Կովկասը Եվրամիության էներգետիկ անվտանգության քաղաքականության համատեքստում, 21-րդ ԴԱԲ, թիվ 1 (53), 2014, էջ 79:

կան Հարևանության քաղաքականության (ԵՀՔ) շրջանակներում՝ Հայաստանի, Վրաստանի և Ադրբեջանի ներգրավմանը: Հենց այդ ծրագրի շրջանակներում է հստակեցվում հարավկովկասյան գործընկերների հետ ԵՄ փոխհարաբերությունները:

Կարելի է ենթադրել, որ ընդհանուր առմամբ ԵՀՔ-ն մի լուծում էր այն պետությունների հետ համագործակցության համար, որոնք չունեն ԵՄ-ին անդամակցելու կարճաժամկետ կամ միջնաժամկետ հեռանկար: Այս քաղաքականությամբ ԵՄ-ն դարձավ ավելի ինտրովերտ և սահմանափակեց իրեն հարևաններով, որը, մեր կարծիքով, դարձավ մի բուֆերային շղթա Եվրոպայի համար¹⁷:

2008 թ. մայիսին ԵՄ երկու պետությունների՝ Լեհաստանի և Շվեդիայի կողմից առաջ քաշվեց «Արևելյան գործընկերության» նախաձեռնությունը, որն, ի թիվս այլոց, ներառում էր նաև հարավկովկասյան երեք երկրները և կոչված էր չեզոքացնելու եվրոպական քաղաքականության բացթողումները ԵՄ-ի և գործընկեր երկրների միջև երկկողմ հարաբերությունների խորացման միջոցով:

«Արևելյան գործընկերության» բոլոր պետություններին առաջարկվել էր ԵՄ-ի հետ կնքել այսպես կոչված «Խոր և համապարփակ ազատ առևտրի համաձայնագիր» (DCFTA)՝ որպես Ասոցացման համաձայնագրի՝ ավելի լայն քաղաքական համաձայնագրի գլխավոր մաս¹⁸:

2013 թ. նոյեմբերին կայացած Վիլնյուսյան գագաթաժողովում տարածաշրջանի երկրներից Վրաստանը նախաստորագրեց Ասոցացման համաձայնագիրը, Հայաստանը չնախաստորագրեց այն և բավարարվեց ՀՀ-ԵՄ համատեղ հայտարարության ընդունմամբ, իսկ Ադրբեջանն, իր հերթին, ստորագրեց վիզային ռեժիմի դյուրացման պայմանագիրը: Դրանից վաղ՝ նույն թվականի սեպտեմբերին, Հայաստանը հայտարարեց Մաքսային միության անդամ դառնալու նպատակների մասին:

Ինչպես դիպուկ նկատել է «Նորավանք» ԳԿՀ գործադիր տնօրեն Գ. Հարությունյանը, ՀԱՊԿ անդամ Հայաստանը հայտարարել է Մաքսային միություն, այնուհետև՝ նաև Եվրասիական մի-

¹⁷ Հ. Խեմչյան, Հայաստանի Հանրապետության հարաբերությունները եվրոպական կառույցների հետ և համագործակցության հիմնական ծրագրերը, պատմական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման ատենախոսության սեղմագիր, Երևան, 2012, էջ 18:

¹⁸ H. Khachatrian, DCFTA Between EU and Armenia: Expectations and Implications, 15/March/2011, տես <http://www.easternpartnership.org/community/debate/dcfta-between-eu-and-armenia-expectations-and-implications>

ություն մտնելու մասին: Այդպիսով Հայաստանը կատարել է իր վերջնական աշխարհաքաղաքական ընտրությունը և դրանով իսկ պարզություն մտցրել Հարավային Կովկասի քարտեզում¹⁹:

Բազմաթիվ փորձագետներ «Արևելյան գործընկերություն» նախաձեռնությունը դիտարկում են որպես տարածաշրջանում Ռուսաստանի հետաքրքրություններին ուղղված մարտահրավեր: Որոշ առումով այդպես է: Պատահական չէ, որ Պրահայի գագաթաժողովի նախապատրաստական նյութերում և նրանց կողմից ընդունված փաստաթղթերում «Արևելյան գործընկերությունը» դիտարկվում է ոչ միայն որպես «վեցյակի» (Հայաստան, Ադրբեյջան, Վրաստան, Ուկրաինա, Մոլդովա, Բելառուս — հեղ.) տնտեսական ինտեգրման, այլ նաև քաղաքական համագործակցության հարթակ՝ ընդհուպ մինչև ընդհանուր էությունարանական վեհաժողովի ստեղծում²⁰:

Անշուշտ, պետք է արձանագրել, որ ՌԴ իշխանություններն ի սկզբանե մեծ խանդավառությամբ չընդունեցին ծրագրի գաղափարը՝ այն որակելով որպես նախկին խորհրդային երկրների ներքին գործերին միջամտելու և ԵՄ ազդեցության գոտու ընդլայնման փորձ: Ակնհայտ է, որ ծրագրի առաջնային դեր է կատարում էներգետիկ բաղադրիչը, մասնավորապես՝ ԵՄ էներգառեսուրսների մատակարարման ՌԴ-ն շրջանցող այլընտրանքային ուղիները ստեղծումը: Մյուս նպատակը նախկին խորհրդային տարածքում ՌԴ ազդեցության թուլացումն է:

Այսպես, դեռևս 2009 թ. ՌԴ նախագահ Դ. Մեդվեդևը նշում էր, որ որոշ պետությունների կողմից այդ գործընկերությունն ընկալվում է որպես գործընկերություն ընդդեմ Ռուսաստանի, և Մոսկվան չէր ցանկանա, որ այն նման բնույթ ստանա²¹: Ըստ ռուսաստանցի փորձագետ Ս. Ժիցովի՝ ԱՄՆ-ն, նրա հետ նաև ԵՄ-ն իրականացնում են իրենց սեփական քաղաքականությունը՝ գործնականում ՌԴ աշխարհաքաղաքական հետաքրքրություններն ու հավակնությունները հաշվի չառնելով: Եվրոպացիների և յուրաքանչյուր հաջորդ ամերիկյան վարչակազմի քաղաքականությունը դառնում է ավելի ու ավելի վճռական և պրագմատիկ: ԱՄՆ-ի արտաքին քաղաքականության էվոլյուցիան (սկսած Զ. Բուշ ավա-

¹⁹ Գ. Հարությունյան, Տարածաշրջանի վերաճավորումը, 21-րդ ԴԱԲ, թիվ 1 (53), 2014, էջ 30:

²⁰ В. Дымарский, Восточное партнерство—дело тонкое, (14/05/2009), <http://www.reg.ru/2009/05/14/dimarskii.html>

²¹ Д. Медведев, Восточное партнёрство не должно становиться партнёрством против России, (22.05.2009), <http://www.regnum.ru/news/1167047.html>

գից մինչև Բ. Օբամա)՝ հետխորհրդային տարածքում ՌԴ-ի ազդեցությունը թուլացնելու ջանքերի շարունակական ընդլայնման քաղաքականությունն է: Եվրոպացիները որդեգրել են ամերիկացիների փորձը՝ լիարժեք օգտագործելով դիվանագիտությունը, էներգետիկայի, տնտեսության ոլորտում նախաձեռնությունները, աջակցելով նախկին խորհրդային հանրապետությունների նոր միավորումների ստեղծմանը: Եվ այս ամենի նպատակը մեկն է՝ մասնատել հետխորհրդային տարածքը և ԱՊՀ երկրները դուրս բերել ՌԴ ազդեցությունից: «Արևելյան գործընկերությունը» գործնականում ՌԴ-ին կանգնեցնում է փաստի առաջ, երբ իրեն քողարկված ձևով առաջարկում են հրաժարվել իր աշխարհաքաղաքական հավակնություններից և չդիտարկել հետխորհրդային տարածքը որպես իր հատուկ հետաքրքրությունների գոտի: Այսպիսի ենթադրության է դրդում նաև այն, որ ԵՄ նախաձեռնության հաստատումից հետո հատուկ հարաբերություններ են հաստատվելու նախկին խորհրդային բոլոր երկրների հետ՝ բացառությամբ ՌԴ-ի, որին ընդդեմ էլ, փաստորեն, առաջարկվում է «ընկերանալ»²²:

Հարկ է նշել, որ «Արևելյան գործընկերության» նկատմամբ Մոսկվայի դիրքորոշումը հստակ ձևակերպել է նաև ԵՄ-ում ՌԴ ներկայացուցիչ Վ. Չիժովը, ըստ որի՝ իրենց դիրքորոշումը չի հանգում «Արևելյան գործընկերության» հակազդմանը և ինչպես յուրաքանչյուր տարածաշրջանային նախաձեռնություն, այն ևս գոյության իրավունք ունի: Նա կարևոր է համարում, որ այն, ինչ է արվում է այդ նախաձեռնության շրջանակներում, ուղղված չլինի ՌԴ շահերի դեմ և ՌԴ-ի հետ համագործակցությունում արհեստական ընդհատմանը: ՌԴ-ն դեմ է, որ ԱՊՀ այդ երկրներն արհեստական երկրնտրանքի առջև կանգնեցվեն՝ կամ առաջ՝ դեպի «պայծառ ապագա» ԵՄ-ի հետ, կամ հետ՝ ՌԴ-ի հետ: Իսկ այն, որ «Արևելյան գործընկերության» սկզբնական փուլում այդպիսի նշաններ եղել են, փաստ է²³:

Հետագա գործընթացները ապացուցեցին, որ երկու ուղղությամբ (և՛ ՌԴ-ի, և՛ ԵՄ-ի հետ — հեղ.)՝ «Արևելյան գործընկերության» մասնակից երկրների ինտեգրացման քաղաքականությու-

²² С. Жильцов, СНГ под натиском Восточного партнерства, (30/04/2009), http://www.ng.ru/politics/2009-04-30/3_kartblansh.html

²³ В. Чижов, «Южный поток» надо сделать приоритетным проектом ЕС, (18/05/2009), http://www.ng.ru/courier/2009-05-18/9_chizhov.html?mright=0

նը չէր շարունակվելու և առաջին հերթին ԵՄ կողմից ընտրության հստակ պահանջ էր ներկայացվելու²⁴:

Հատկանշական է, որ ԵՄ և անդամ-երկրների ներկայացուցիչները պարբերաբար հավաստիացնում էին, որ ծրագիրը ոչ մի կերպ ուղղված չէ ՌԴ-ի դեմ: Մասնավորապես «Արևելյան գործընկերության» վերաբերյալ ԵՄ հուշագրերից մեկում ասվում է. «Սա ամենևին էլ հակառուսական նախաձեռնություն չէ: Սա պատասխան է մեր արևելյան գործընկերների ձգտմանը՝ էականորեն խորացնել և ընդլայնել իրենց հարաբերությունները ԵՄ հետ: Ռուսաստանը շարունակում է մնալ ԵՄ կարևորագույն գործընկերը, որի հետ մենք այժմ բանակցություններ ենք վարում նոր համապարփակ համաձայնագրի շուրջ: Մենք միշտ ընդգծում ենք, որ Արևելյան գործընկերության ծրագրի մասնակիցները իրենց հարևան երկրների, այդ թվում նաև Ռուսաստանի հետ լավ աշխատանքային հարաբերությունների հաստատման կարիք ունեն»²⁵:

Բացի այդ՝ 2009 թ. հուլիսին՝ «Արևելյան գործընկերություն» ծրագրի և տարածաշրջանում դրա ազդեցության դրսևորումների վերաբերյալ միջազգային փորձագետների մասնակցությամբ Երևանում կայացած քննարկմանը, գերմանական Հենրիխ Բյոլի անվան հիմնադրամի հարավկովկասյան բաժնի տնօրեն Իրիս Կեմպեն նույնիսկ պնդում էր, որ «Արևելյան գործընկերությունը» բխում է հենց Ռուսաստանի շահերից, քանի որ ՌԴ-ի ու ԵՄ-ի համար ժողովրդավարական հարևանության ստեղծումը հնարավորություն կտա երկուսին էլ ապրելու ավելի ապահով միջավայրում, և սա քաղաքական, հասարակական ու տնտեսական համագործակցության լավ դաշտ է: Ուստի ՌԴ-ն պետք է օգտվի «Արևելյան գործընկերության» ստեղծած հնարավորությունից: Այն ուղղված չէ նրա դեմ»²⁶:

²⁴ Տե՛ս մասնավորապես Շ. Ֆյուլե, Ասոցացման համաձայնագիրը մասնատել չենք կարող, հարցազրույց Եվրամիության ընդլայնման և հարևանության քաղաքականության հարցերով հանձնակատարի հետ, (09/12/2013), <http://www.mediamax.am/am/news/interviews/7973/>, ինչպես նաև Ռ. Մորել, Հայաստանն այլևս չի կարող ինքնուրույն բանակցել, ՀՀ-ում Գերմանիայի Դաշնության արտակարգ և լիազոր դեսպանի մամլո ասուլիս, (03/10/2013), <http://www.a1plus.am/77017.html>

²⁵ Eastern Partnership European Commission – MEMO/09/217, 05/05/2009, տե՛ս http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-09-217_en.htm

²⁶ Տե՛ս Ս. Հարությունյանի Քննարկվեցին «Արևելյան գործընկերություն» ծրագրին առնչվող հարցեր հաղորդագրությունը, (26.06.2009), <http://www.armenialiberty.org/articleprintview/1763434.html>

ՌԴ-ն էներգետիկայի ոլորտում սերտորեն համագործակցում է Հարավային Կովկասի և Կենտրոնական Ասիայի երկրների հետ: Հետևապես այստեղ ևս ԵՄ-ն միջնորդավորված կերպով ՌԴ-ից կախվածության մեջ է: Բնական է, որ ՌԴ դիրքերի թուլացումը տարածաշրջանում ԵՄ էներգետիկ անվտանգության ապահովման հարցում առանցքային նշանակություն ունի: Սակայն, էներգետիկ անվտանգության ապահովման առումով ՌԴ-ից կախվածության նվազմանը զուգահեռ, կարևորվում է նաև տարածաշրջանում կայունության ապահովումը: ԵՄ-ն չի ցանկանում միջամտել և չի տիրապետում բավականին լծակների՝ տարածաշրջանի հակամարտությունների լուծման առումով²⁷:

Խնդրի քննարկման համատեքստում էական է նաև նշել, որ Հայաստանը Հարավային Կովկասի երկրներից թերևս միակն է, որ իր արտաքին քաղաքականության նախապատվություններում կողմնորոշվում է դեպի ՌԴ՝ բազմակողմանիորեն խորացնելով և ընդարձակելով իր համագործակցությունը ռազմաքաղաքական, տնտեսական և հումանիտար ոլորտներում: Այդ ամենն իր արտացոլումն է գտել նաև «Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարություն» փաստաթղթում, որտեղ մասնավորապես նշվում է. «Ռուսաստանի ռազմական ներկայությունը Կովկասում կարևորվում է որպես Հայաստանի անվտանգության և տարածաշրջանում ռազմաքաղաքական հավասարակշռության ապահովման գործոն... Հայաստանը մեծապես կարևորում է Ռուսաստանի հետ համագործակցությունը պաշտպանական, ռազմատեխնիկական և էներգետիկայի բնագավառներում, տրանսպորտային երթուղիների գործարկման, տարածաշրջանային կայունության և անվտանգության խնդիրներում, Հայաստանի ռուսաստանաբնակ քաղաքացիների իրավական կարգավիճակի բարելավման հարցերում²⁸»:

Մյուս կողմից՝ ակնհայտ է, որ ԵՄ-ն դեռևս պատրաստ չէ Հարավային Կովկասի հարցում բացահայտ առճակատման գնալու ՌԴ-ի հետ՝ հաշվի առնելով նաև Ուկրաինայի և Ղրիմի հարցի շուրջ ստեղծված ճգնաժամը, Սիրիայի շուրջ ծավալվող դեպքերը,

²⁷ S. Vasilyan, The Policy of Regional Cooperation in the South Caucasus՝ Argentine Center of International Studies, 2008, p. 27, տես՝ http://edoc.bibliothek.uni-halle.de/servlets/MCRFileNodeServlet/HALCoRe_derivate_00001901/The%20Policy%20of%20Regional%20Cooperation.pdf

²⁸ Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարություն, ՀՀ ՊՆ Դ. Կանայանի անվան Ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտի Հայկական բանակ ռազմագիտական հանդեսի հատուկ թողարկում, Երևան, 2007, էջ 38:

և ակնհայտ է, որ ներկա պահին ԵՄ-ն առավելապես հակված է ՌԴ-ի հետ համագործակցության եզրեր փնտրելուն, քան մրցակցության ուժեղացմանը:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Փաստ է, որ այսօր աշխարհը հարափոփոխ է: Ղրիմի շուրջ տեղի ունեցող գործընթացները հստակորեն ցույց տվեցին Երկրորդ աշխարհամարտից հետո ձևավորված աշխարհակարգի թերությունները և նորի սկիզբ դրեցին: Ինչպես իրավացիորեն նշում է ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտի տնօրեն, պրոֆեսոր Ռ. Սաֆրաստյանը, «Մենք պետք է տեսնենք, թե ինչ նոր կառուցվածք կունենա նոր աշխարհակարգը: Եվ այս նոր աշխարհակարգում Ռուսաստանի դերը կլինի ավելի մեծ, քան մենք տեսնում ենք»²⁹:

Կարելի է արձանագրել նաև, որ աշխարհը կորցնում է իր գունային երանգները՝ կրկին բաժանվելով սպիտակների և սևերի: Այս նոր ձևավորվող աշխարհակարգի կողմից թելադրվող խաղի կանոնները ստիպում են Հայաստանին կատարել իր վերջնական աշխարհաքաղաքական կողմնորոշումը՝ որոշակիորեն շտկումներ մտցնելով որդեգրած կոմպլեմենտար քաղաքականության մեջ:

Ակնհայտ է, որ ԵՄ-ի կողմից կիրառվող քաղաքական ազդեցությունը վերջինիս համար դեռևս բավարար արդյունքներ չի ապահովում: Չնայած նրան, որ ԵՄ-ն դեռևս տարածաշրջանի նկատմամբ միասնական ռազմավարություն մշակելու փուլում է, սակայն վերջին տարիներին ԵՄ արտաքին քաղաքականությունը հարավկովկասյան տարածաշրջանում դառնում է առավել նպատակաուղղված, ինչը պայմանավորված է մի կողմից՝ ԵՄ ընդլայնմամբ, մյուս կողմից՝ էներգետիկ ռեսուրսների մատակարարման բազմազանեցման խնդրի հրատապությամբ՝ հաշվի առնելով նաև ներկայիս աշխարհաքաղաքական զարգացումները:

Հարավային Կովկասում ԵՄ շահերը մի շարք հարցերում հակադրվում են տարածաշրջանի գլխավոր խաղացող ՌԴ շահերին: Միաժամանակ, եթե ԵՄ-ն ցանկանում է նվազեցնել իր էներգետիկ կախվածությունը ՌԴ-ից, վերջինս, ընդհակառակը,

²⁹ Ռ. Սաֆրաստյան, ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտի տնօրեն, մամուլիսից, (19/03/2014), <http://www.tert.am/am/news/2014/03/19/Rubern-safrastyan/>

փորձում է պահպանել իր բոլոր, այդ թվում՝ էներգետիկ ազդեցության լծակները:

ԵՄ-ն դեռևս պատրաստ չէ Հարավային Կովկասի հարցում բացահայտ առճակատման գնալու ՌԴ-ի հետ, միաժամանակ ԵՄ-ն ՌԴ-ի էներգետիկ ռեսուրսների սպառման կարևորագույն շուկան է, հետևաբար ներկա պահին, չնայած ուժգնացող աշխարհաքաղաքական մրցակցությանը, ԵՄ-ն և ՌԴ-ն առավել հավանական է, որ կհակվեն ավելի շուտ համագործակցության եզրեր փնտրելուն, քան մրցակցության ուժգնացմանը:

Կարելի է եզրակացնել նաև, որ ԵՄ արտաքին քաղաքականության արևելյան վեկտորը, մասնավորապես հարավկովկասյան տարածաշրջանը, մոտ ապագայում ԵՄ-ի համար կմնա իր շահերի իրականացման համար առաջնային ուղղություններից մեկը:

Հայաստանի Հանրապետության վերաբերյալ պետք է նշել, որ Մաքսային միության և Եվրամիության հետ հարաբերությունների առաջնահերթությունների մեջ ամեն ինչ առավելապես հստակ է: ՀՀ-ի համար ազգային անվտանգության ապահովման խնդիրները առաջնային նշանակություն ունեն: Գաղտնիք չէ նաև, որ ՀՀ անվտանգության ապահովումն էապես պայմանավորված է ՌԴ-ի հետ ռազմաքաղաքական և տնտեսական համագործակցությամբ՝ ԱՊՀ, ՀԱՊԿ և առաջիկայում արդեն ՄՄ շրջանակներում: Պետք է նշել նաև, որ ՌԴ-ի հետ երկկողմանի համագործակցության ընդլայնումը ոչ միայն ՀՀ, այլև ողջ տարածաշրջանի անվտանգության և կայունության ապահովման կարևորագույն գործոնն է:

Միևնույն ժամանակ կարելի է կանխատեսել, որ չնայած ՌԴ-ի հետ ռազմաքաղաքական և տնտեսական կապերի խորացմանը՝ ՀՀ-ն կշարունակի ԵՄ-ի հետ տնտեսության, հումանիտար և այլ ոլորտներում հարաբերությունների խորացման որոշակի ձևաչափերի որոնումը: Վերջինս թույլ է տալիս ՀՀ-ին մի կողմից՝ իրականացվող բազմաոլորտ բարեփոխումների շարունակականության ապահովում, բազմավեկտոր ներգրավվածության շնորհիվ անվտանգության ամրապնդում, տարածաշրջանում առկա հակասությունների մեղմում, իսկ մյուս կողմից՝ ՀՀ շահերի դեմ այդ գործոնների օգտագործմամբ նշյալի՝ Ադրբեյջանի կողմից ամբողջությամբ մենաշնորհման արգելափակում: